بغليارءِ ڪالاباغ ڊيم جي پيٺ

محمد ادريس راجپوت

عالمي بينڪ جي مقرر ڪيل غير جانبدار ماهر جناب ريمنڊ لِفٽي سومر 12 فيبروري 2007ع تي پاڪستان ۽ هندستان وچ ۾ چناب درياهه تي ٺهندڙ بغليار ڊيم بابت اُٿاريل پاڪستان جي اعتراضن تي پنهنجو فيصلو ڏئي ڇڏيو آهي. جناب ريمنڊ جو تعلق يورپ جي ملڪ سوئٽزرليند سان آهي ۽ هو صاحب اُتي هڪ پروفيسر آهي. پاڪستان جو پهريون اعتراض اهو هيو تہ ڊيم جو فري بورڊ گهرج کان مٿي رکيو ويو هو، جنهن ڪري هندستان کي مصنوعي طور پاڻي جي ليول وڌائڻ جي صلاحيت حاصل ٿي ويندي، تنهن ڪري انهيءَ جي سطح 4.5 ميٽرن (15 فوٽ) مان گهٽائي 3 ميٽر ڪٽڻ جي سطح بابت هو، جنهن کي انگريزي ۾ Dead Storage Level چئبو آهي. پاڪستان چيو هو تہ اها سطح مٿي رکي وڃي يعني 818 ميٽرن (2683 فوٽ) بدران 821 ميٽر (2693 فوٽ) يعني 10 فوٽ مٿي رکي وڃي. اهڙي ڳالهہ بہ مڃي وئي. ٽيون اعتراض ڍنڍ ۾ ذخيرو ڪرڻ بابت هو. هنن مطابق ڍنڍ جي ذخيري ڪرڻ جي صلاحيت، جيڪا 37.722 ملين ڪيوبڪ ميٽر (30310 ايڪڙ فوٽ) هئي، سا تمام گهٽي هئي. اها گهٽائي 32.56 ملين ڪيوبڪ ميٽر (162،26 فوٽ) ڪئي وڃي. اها ڳالهہ بہ هن مڃي. چوٿون اعتراض اُتل واهہ (spillway) ۾ گيٽ هٽڻ بابت هو. پاڪستان ان بابت چيو هو تہ اُتل واهہ ۾ گيٽ نہ لڳڻ کپن، پر ماهر اها ڳالهہ نہ مڃي ۽ چيائين تہ دُنيا ۾ هر هنڌ اُتل واهن کي گيٽ لڳل آهن. تنهن ڪري هتي بہ گيٽ لڳڻ کپن. مطلب تہ پاڪستان جون چئن مان ٽي ڳالهيون مڃيون ويون ۽ هندستان جي هڪڙي. ٻنهي ملڪن انهيءَ فيصلي کي پنهنجي پنهنجي ڪاميابي قرار ڏنو آهي. مطلب اهو تہ هندستان کي بغليار ڊيم ناهڻ جي اجازت ملي پر ڊيم ناهڻ ۾ مٿين ڳالهين تي عمل ڪرڻ جي شرط سان يعني هندستان جيڪڏهن مٿيون ٽي ڳالهيون ڪري تہ عالمي بينڪ جي ماهر مطابق هو ڊيم ناهي سگهي ٿو.

کن ماڻهن انهيءَ ڊيم ناهڻ جي اجازت کي پاڪستان ۾ تهندڙ ڊيمن خاص طرح ڪالاباغ ڊيم ناهڻ سان ڳنڍڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. يعني جيئن ڪجھ شرطن سان هندستان کي بغليار ڊيم ناهڻ جي اجازت ملي آهي، تيئن ڪجھ شرطن سان ڪالاباغ ڊيم ناهڻ جي بہ اجازت ملي سگهي ٿي. انهيءَ ڳالھ تي خيالن جي ڏي وٺ ڪرڻ کان اڳ اچو تہ سنڌ طاس معاهدي جو ڪجھ ذڪر ڪريون، جنهن مطابق معاون درياهن کي بجلي پيدا ڪرڻ وارا ڊيم ناهڻ جي اجازت مليل آهي.

سنڌ طاس معاهدو:

1948ع ۾ هندستان اپرندي ٽن درياهن جو پاڪستان ۾ ايندڙ پاڻي بند ڪري ڇڏيو هو. تنهن کان پوءِ عالمي بينڪ جي سهڪار سان ٻنهي ملڪن وچ ۾ درياهن بابت هڪ معاهدو ٿيو، جنهن کي 1960ع وارو سنڌ طاس معاهدو چئجي ٿو. انهيءَ معاهدي مطابق ٽي اپرندا درياھ يعني ستلج، بياس ۽ راوي مڪمل طور هندستان کي ڏنا ويا ۽ ٽي الهندا درياھ يعني چناب، جهلم ۽ سنڌو پاڪستان کي ڏنا ويا، پر مڪمل طور تي نہ، پر انهن درياهن تي هندستان کي ڪجھ حق ڏنا ويا، جيڪي پيئڻ جي پاڻي، نہ کپائيندڙ استعمال يعني (Non-consumption use) زراعت لاءِ پاڻي ۽ پن بجلي پيدا ڪرڻ وارا حق هئا. مٿين معاهدي ۾ درياهن جو پاڻي ورهائڻ بدران درياھ ورهايا ويا تہ جيئن پوءِ اٿندڙ مامرا گهٽ کان گهٽ ٿي سگهن. جن درياهن تي هڪڙي ملڪ جو حق مڃيو ويو، اُتي ڪو مامرو ڪونهي، پر جتي ٻنهي ملڪن کي حق ڏنا ويا، اُتي مامرا اُٿيا آهن ۽ اهي الهندي درياهن تي پن بجلي پيدا ڪرڻ واري هندستان جي حق جي ڪري پيدا ٿيا آهن. معاهدي ۾ پن بجلي گهر ناهڻ لاءِ هينان شرط رکيا ويا آهن.

بجلي پيدا ڪرڻ لاءِ وهندڙ پاڻي تي هلندڙ بجلي گهر يعني (run-of-river) منصوبا ناهيا وڃن، جيڪي هينين معيارن مطابق هئڻ کپن.

(1) انهن بجلي گهرن ۾ پاڻي جي سطح هترادو نموني نہ وڌائڻ کپي ۽ ڊيزائين ۾ ڏنل سطح مطابق هئڻ کپي.

(2) استعمال جوڳي پاڻي جي ليول (Dead Storage Level) کان هيٺ لٽ ڪڍڻ يا ٻئي ڪنهن فني سبب کان سواءِ ڪو ماڊيول (Outlet) نہ هجڻ کپي. اهو ماڊيول بہ

گهٽ ۾ گهٽ سائز جو ۽ مٿي کان مٿين سطح تي هجڻ کپي ۽ هلائڻ جي لحاظ کان اقتصادي طور مناسب هجڻ کپي.

(3) جيڪڏهن دروازن وارو اُتل واهه (Spillway) ناهڻ ضروري هجي ته دروازن جي هيٺين سطح مٿي کان مٿي رکڻ کپي.

(4) بجلي گهرن ڏي پاڻي کڻي ويندڙ سرنگ جي سطح مٿي کان مٿي رکڻ کپي ته جيئن هو "رن آف رور" واري اصول تي ڪم ڪن ۽ ناهڻ ۽ هلائڻ ۾ اقتصادي طور مناسب هجن.

پاڪستان سرڪار جي اطمينان لاءِ ته پن بجلي گهر مٿين معيارن مطابق ناهيو ويندو. هندستان اڏاوت شروع ڪرڻ کان 6 مهينا اڳ انهيءَ جي ڊزائين پاڪستان کي ڏيندو، جيڪو ٽن مهينن اندر پنهنجا اعتراض موڪليندو. جيڪڏهن پاڪستان ٽن مهينن اندر پنهنجا اعتراض نٿو موڪلي ته ايئن سمجهيو ويندو ته انهيءَ کي ڪو به اعتراض ڪونهي. جيڪڏهن ٻئي ڌريون ڪنهن ڳالهه جو فيصلو پاڻ نه ڪري سگهن ته پوءِ يا ته اهو معاملو غير جانبدار ڄاڻو ماڻهو (Neutral expert) کي ڏنو ويندو، يا ڪنهن فيصلي ڪرائيندڙ (Negotiator) جون خدمتون ورتيون ويندي‌ون يا فيصلي ڪرائڻ واري عدالت (Arbitration court)کي موڪليو ويندو. معاهدي ٿيڻ کان پوءِ چار وڏا مامرا اُٿيا آهن. اهي آهن وولر بيراج، ڪشن گنگا، ڊل هستي ۽ بغليار وارا مامرا.

بغليار ڊيم وارو مامرو:

هي ڊيم چناب درياهه تي سلال ڊيم کان 80 ڪلوميٽر مٿي ناهيو پيو وڃي. هن بابت پاڪستان کي 1992ع ۾ ٻڌايو ويو هو ته هن ۾ 3،21،000 ايڪڙ فوٽ پاڻي گڏ ڪري سگهجي ٿو ۽ 2،95،000 ايڪڙ فوٽ پاڻي ڊيڊ اسٽوريج ليول تائين روڪبو. مٿين صلاحيت سبب هندستان 26 ڏينهن تائين درياهه جو پاڻي بند ڪري سگهندو، جنهن ڪري پاڪستان جي مرالا بيراج مان نڪرندڙ واهن تي اثر پوندو. مٿئين بندوبست سان دفاعي طرح (Defence Point view) هندستان هڪ دفاعي روڪ (Barrler) ناهي سگهي ٿو، جنهن جي ذريعي هو هيٺين سطح جي سلوسن جي مدد سان 30 ڏينهن تائين پاڻي روڪي سگهي ٿو. مٿين ڳالهين کي نظر ۾ رکي معاهدي مطابق پاڪستان عالمي بينڪ کي

غير جانبدار ماهر رکڻ جو چيو، جيڪو سال 2005ع ۾ مقرر ٿيو ۽ هن پنهنجو فيصلو ڏنو آهي.

فيصلي جو تجزيو:

پاڪستان جا چار اُثاريل اعتراض سنڌ طاس معاهدي جي عين مطابق هئا ۽ چئني جو فيصلو پاڪستان جي حق ۾ ٿيڻ کپندو هو. پر ٽن اعتراضن جو فيصلو پاڪستان جي حق ۾ ٿيو ۽ چوٿين جو هندستان جي حق ۾ ٿيو. جيڪڏهن فيصلو سنڌ طاس معاهدن جي شقن مطابق ٿئي ها ته اهو به پاڪستان جي حق ۾ ٿئي ها، پر ماهر ٻين ملڪن ۾ نهنڊڙ بجلي گهرن جو مثال سامهون رکي، اهو فيصلو هندستان جي حق ۾ ڏنو. اها ڳالهه نظر ۾ رکڻ کپندي هئي ته ٻين ملڪن ۾ جتي اهي بجلي گهر نهن ٿا، اُتي به سدائين تڪرار ۾ آيل ملڪ ڪونهن، تنهن ڪري اسپل وي ۾ هيٺ گيٽ وجهڻ ڪري ڪنهن ٻئي ملڪ تي اثر نٿو پوي، پر هندستان جي ڊيم ۾ اها گنجائش رکڻ سان پاڪستان تي اثر پوندو. منهنجي خيال ۾ فيصلو پاڪستان جي حق ۾ ئي آهي ۽ انهيءَ لاءِ مان انڊس واٽر ڪمشنر سيد جماعت علي شاهه ڪي جس ڏيندس، جنهن انهيءَ معاملي تي ڏاڍي محنت ڪئي. مان ذاتي طرح شاهه صاحب کي سڃاڻان ٿو، جو مان به انهيءَ جي اڳواڻيءَ ۾ انڊس واٽر ڪميشن جي هڪ گڏجاڻي ۾ شريڪ ٿي دهلي ويو هوس. هو هڪ ايماندار، نيڪ، محنتي ۽ چاڙو ماڻهو آهي.

فيصلي تي عمل:

سنڌ طاس معاهدي جي ضميمي F (Annexure) مطابق غير جانبدار ماهر جو فيصلو فائنل آهي ۽ ٻريون انهيءَ تي عمل ڪرڻ جون پابند آهن. مان انهيءَ جي شق 1 1 جو انگريزي متن هيٺ ڏيان ٿو.

ii. The decision of Neutral Expert on all matters within his competence shall be final and binding, in respect of the particular matter on which decision is made upon parties and upon any court of Arbitration established under the provisions of Article ix(5)

غير جانبدار ماهر عالمي بينڪ طرفان مقرر ڪيو ويو هو، تنهن ڪري انهيءَ فيصلي تي عمل ڪرائڻ جي ذميواري عالمي بينڪ جي آهي.

بغليار ڊيم ٺاهڻ جي فيصلي جو ڪالاباغ ڊيم تي اثر:

بغليار ڊيم ٺاهڻ جي فيصلي جو ڪالاباغ ڊيم ٺاهڻ سان ڪو تعلق يا واسطو ڪونهي. بغليار ڊيم جو واسطو ٻن ملڪن سان آهي، جن وچ ۾ هڪ معاهدو ٿيل آهي، جنهن جي خاطري ڏيندڙ عالمي بينڪ آهي. اهو ڊيم رڳو بجلي پيدا ڪندو، يعني رن آف رور منصوبو آهي، جنهن ۾ پاڻي ذخيرو نٿو ڪري سگهجي. انهيءَ تي اُٿندڙ مامرن ڪي منهن ڏيڻ جو بندوبست (Mechanism) ٻڌايل آهي. ڪالاباغ ڊيم ٻن ملڪن بدران رڳو هڪ ملڪ پاڪستان جو معاملو آهي. انهيءَ جي ٺاهڻ جو ڪو معاهدو ڪونهي. پاڻي ناهي ۾ هڪ عام شق آهي تہ جتي بہ feasible هجي، ڊيم ٺاهڻ ڪپن. جيڪڏهن ڊيم پرڻ لاءِ پاڻيءَ جي موجودگيءَ تي اختلاف هجن تہ اهو ڪيئن feasible ٿيو؟ جڏهن تہ صوبن جو عوام اسيمبلين ذريعي انهيءَ رٿا خلاف ٺهراءَ بہ پاس ڪري وينا آهن. انهيءَ معاملي ڪي عام مفادن واري ڪائونسل ۾ اُٿاري سگهجي ٿو، جيڪا ڏيڪارڻ لاءِ جڙيل آهي، پر ڪم نٿي ڪري. انهيءَ مان واهہ ڪڍي نيون آباديون ڪرڻ جو پروگرام آهي، جڏهن تہ سنڌ ۾ ٺهيل بيراجن ۾ انهن مان نڪرندڙ واهن تي رڪيل ايراضيءَ لاءِ بہ هينئر پاڻي ڪونهي، انهيءَ ڪي مشروط نموني ٺاهڻ بہ ممڪن نہ آهي جو شرطون تڏهن قبول ڪبيون آهن، جڏهن ڪجهہ ڏي وٺ ٿي سگهي. جڏهن رڳو ڏيڻ ئي هجي تہ ڪير شرطون قبول ڪندو.

ڪالاباغ ڊيم ٺاهڻ جو بغليار ڊيم ٺاهڻ واري فيصلي سان ڪو واسطو ناهي ۽ منهنجي خيال ۾ سنڌ وارا انهيءَ جي ٺاهڻ تي ڪڏهن بہ راضي نہ ٿيندا.

●●●

سنڌي عوامي برقي ـ ڪتاب
Sindhi Awami e-Books